

de Raad was gebeurd, of door het weigeren van aansluiting op de waterleiding en riolering. De Bouwverordening van 1887 bepaalde o.m. dat de woning aangesloten moest kunnen worden op de gemeentelijke waterleiding en riolering. Deze aansluiting kon men wel vragen, maar niet eisen. Dit was dan ook een machtig wapen in handen der gemeentelijke overheid om de door haar niet gewenste toestanden te vermijden en de plannen van de grondexploitanten, zonder hulp van de wet, te doen passen in wat min of meer geleek op een uitbreidingsplan. In de Raadsbijlagen van de jaren 1880-1900 komen we dan ook herhaaldelijk brieven tegen van grondexploitanten die om overleg met de Gemeente verzoeken, 'ten einde zich te verzekeren dat de te maken straataanleg de instemming der Gemeente zou hebben' ²⁴). Bovendien blijkt uit deze brieven dat soms de exploitant voornemens was 'de straten zelve aan te leggen, onder toezigt van gemeente wege, met bereidverklaring de kosten van dat toezigt te dragen' ²⁵), maar meestal werd gevraagd naar 'het bedrag, waarvoor de Gemeente bereid zou zijn de straataanleg uit te voeren' ²⁶). Het was namelijk al spoedig gebruikelijk dat de aanleg der straten geschiedde door de Dienst van Plaatselijke Werken, voor rekening van de exploitant, tegen betaling van een vooraf vastgesteld bedrag. Dit gaf de zekerheid dat de Gemeente deze straten in onderhoud zou overnemen, hetgeen het vinden van een koper voor de huizen vergemakkelijkte.

Met uitzondering van die delen welke in verband met de havenpolitiek van fundamenteel belang waren, zoals het gebied ten oosten van de Rosestraat (met Nassauhaven en Persoonshaven), de Hillebuurt aan het oosteinde van de Rijnhaven, het gebied rond de Maashaven en een deel van de Coolpolder, waar men ook een haven geprojecteerd had, kan men gerust stellen, dat de zeer omvangrijke stadsuitbreiding in de laatste twintig jaar van de vorige eeuw het werk is geweest van particulieren. Het is De Jongh geweest, die er door de reeds genoemde maatregelen in geslaagd is, de zo uiteenlopende particuliere plannen tot op zekere hoogte om te smeden tot een eenheid, een stad.

III. WÁÁR MEN BOUWDE EN WÁT MEN BOUWDE IN DE JAREN 1880-1900

In de laatste decennia van de vorige eeuw is er veel voor het welzijn der arbeiders gedaan. Een van de belangrijkste vragen